

Vélemény, vita

BESZÉLJÜNK NYÍLTAN A NYÍLT HOZZÁFÉRÉSRŐL!

Gondolatok Kovács Kármén *A nyílt hozzáférésű (Open Access) publikálás néhány bizonytalan következménye* című cikke nyomán

Holl András

informatikai főigazgató-helyettes,
MTA Könyvtár és Információs Központ

Egyre inkább foglalkoztatja a hazai kutatókat a nyílt hozzáférés kérdése – azért, mert mind a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH), mind az MTA követelményeket támaszt a publikációk közzétételével kapcsolatban, vagy éppen azért, mert a hírekben szerepel, mert kéretlen elektronikus levelekben kapacitálják őket publikálásra ismeretlen folyóiratok. Természetesen olyanok is vannak, akik tudatosan használják az *Open Access* (OA) által nyújtott lehetőségeket, olyanok is, akiknek tudományterületén a nyílt hozzáférés alkalmazása az általánosan elfogadott norma.

Kovács Kármén cikke (Kovács, 2017) a nyílt hozzáférés lehetséges problémáival foglalkozik. Ezek vizsgálata igen fontos és időszzerű kérdés: megoldásuk nélkül az Open Access alighanem feltartóztatlan terjedésének több nemkívánatos mellékhatása lenne. Szükség van vitára a tudományos közösségen belül – ennek része ez a hozzászólás is.

A nyílt hozzáférés nagyon összetett kér-

déskör – terjedésének, alkalmazásának egyik legnagyobb akadálya a konfúzió. A tudományos kommunikáció rendszere sokrétű, a hagyományok területenként eltérőek. A nyílt hozzáférés lelkes pártolói is gyakran különböző álláspontokat képviselnek, és az érdekeltek, ellenérdekeltek vagy pártatlan elemzők gyakran csak egy aspektust mutatnak be. Kovács Kármén cikke kizárólag a nyílt hozzáférés „arany” útjának problémáit taglalja (az arany út, a *Gold Open Access* a kiadó által, a folyóirat weboldalán megvalósuló nyílt hozzáférést jelenti). A Budapesti Nyílt Hozzáférés Kezdeményezés (URL₁) két alternatív stratégiát fogalmaz meg: az első ezek között a repozitóriumokban történő önarchiválás (ezt később a „zöld” útnak nevezték). A másik a Kovács Kármén cikkében is tárgyalt kiadói Open Access. Kezdetben nem számoltak a kereskedelmi alapon működő kiadóvállalatok hozzáférés-megváltási lehetőségével, amit egyes szerzők az arany OA részének tekintenek, mások a „hibrid” jelzővel illetnek.

Mint azt Kovács Kármén is említi, több tudományterületen nem állnak jelenleg rendelkezésre bevett, elismert Open Access folyóiratok, illetve a humán-bölcsész területeken hiányzik a közlési díjak (APC) fedezésére alkalmas pályázati költségvetés. Azonban ezeken a területeken is lehetőség van a publikációk repozitórium elhelyezésére, a zöld OA alkalmazására. Magyarországon mind az MTA, mind a nagyobb egyetemek rendelkeznek megfelelő repozitóriumokkal (URL₂).

Vissza kell térnünk egy bekezdés erejéig az Open Access bevezetésének, elterjesztésének indokaira. Kovács Kármén említi az ismeretek mind szélesebb körű terjesztését, és a multinacionális kiadóvállalatok üzletpolitikájára való reakciót. Számos további indok létezik, ezek közül most csupán egyet említek George Malloryt parafrázálva: *mivel lehetséges*. A folyóiratok előfizetéses modellje a papírra való nyomtatás technológiájának megfelelően alakult ki. A számítástechnika és az internet fejlődése lehetővé tette a folyóirat-terjesztés költségeinek drasztikus csökkentését. Mivel az olcsó technika rendelkezésre áll, ezt a lehetőséget ki is használják, új megoldások születnek, a tudományos kommunikációnak át kell alakulnia. Amíg a nyomtatás és a postaköltségek jelentősek voltak, és a példányszámmal arányosan növekedtek, logikusan az olvasóra (előfizetőre) hárították ezeket. Most, hogy a költségek majdhogynem eltűntek, más megoldásokra van szükség. Ugyan úgy, ahogy a zeneműveknél, filmeknél létrejöttek a fájlcsere- és kiszorultak a CD-k, a tudományos folyóiratoknál sem lehetséges a korábbi terjesztési és finanszírozási rendszert változtatlanul fenntartani.

A technikai lehetőség és a tudomány területén érvényesülő publikációs kényszer tette lehetővé a parazita folyóiratok felbukka-

nását. Legyenek azok csalók vagy pancserok, a kutatóknak azt tanácsolhatjuk, ne publikáljanak olyan folyóiratban, amit maguk nem olvasnak! (Vigyázat, egy ismert név a szerkesztőbizottságban még nem garancia a színvonalra: gyakran az illetők nem is tudnak róla, hogy nevüket felhasználták!) A parazita folyóiratok kiszűrésében a kutatók segítségére lehetnek az indexelő szolgáltatások: elsősorban a Directory of Open Access Journals (DOAJ). A paraziták megjelenése következtében a DOAJ felülvizsgálta folyóiratlistáját, és szigorúbb kritériumok szerint fogad be folyóiratokat (Olijhoek et al., 2015).

Azokon a tudományterületeken, ahol a nyílt hozzáférés alkalmazása még nem terjedt el, nem tehetünk mást, mint hogy elméleteket állítunk fel a lehetséges hatásokról. Nem szabad azonban megfedkezniünk az Open Access tényleges gyakorlatáról, sikereiről sem. Vannak területek, ahol a nyílt hozzáférés biztosítása a norma ma már (például matematika, fizika, csillagászat) – nem kis részben az *arXiv* repozitóriumnak köszönhetően. A *ScienceDirect*-en keresztül hozzáférhető közel harmincezer folyóiratról jelenleg közel 600 (URL₃), a *Scopusban* indexeltek közül 2014-ben 2930 (URL₄), a *Web of Science* adatbázisában 2015-ben 726 (URL₅) Open Access folyóirat volt. Mindez valóban csekély, a DOAJ által nyilvántartott közel 9500 folyóirat töredéke. Ám vannak magas impaktfaktorú, területükön elismert Open Access folyóiratok, mint a *PLOS ONE* vagy a *BMC Biology*. A kis OA-folyóiratok közül két hazai példát említenek: az *eXpress Polymer Letters* (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, BME) közel 3-as Journal Impact Factor értékkel rendelkezik, indexeli a *Scopus* és a Chemical Abstract Services is, az *Information Bulletin on Variable Stars* (MTA Csil-

lagászati és Földtudományi Kutatóközpont) pedig szerepel a *Scopusban*, és elérhető az *EBSCO Host-on* keresztül is. Várhatóan hosszú időbe telik, amíg a viszonylag fiatal Open Access folyóiratok megfelelő ismertségre tesznek szert, és bekerülnek a nagy indexelő szolgáltatásokba – de ez a folyamat elindult. A repozitóriumi archiválás is bevett gyakorlat: a már említett *arXiv* 2017 elején több mint 1,2 millió e-printet tartalmazott, az *MTA REAL* repozitóriumának alapgyűjteményében pedig ugyanekkor lépte át a publikációk száma a negyvenezret. Az MTA finanszírozásával született, 2014–15-ben megjelent publikációk közel 60%-a Open Access hozzáférésű volt, vagy folyóiratokban, vagy repozitóriumokban. A sikerek nyilvánvalóan inkább azokon a területeken tapasztalhatóak, ahol a nyílt hozzáférés feltételei nagyobb mértékben adottak. Ám azt sem lehet kijelenteni, hogy egyik vagy másik tudományterületen egyáltalán nincs lehetőség a nyílt hozzáférés alkalmazására. Viszont az is igaz, hogy az alkalmazás arányai szisztematikusan különböznek tudományterületek szerint. Az egyes területeken tapasztalható alacsony Open Access arány oka valószínűleg összetett: szerepelnek benne objektív és szubjektív tényezők egyaránt.

Honnan lesz fedezet a közlési díjak kifizetésére? Mint korábban említettük, a nyílt hozzáférés megvalósítható repozitóriumi elhelyezéssel is, ami ingyenes. Azonban a kiadói Open Access díjköteles részére (a kisebb folyóiratokban való közlés gyakran ingyenes) is megteremthető a fedezet. A Max Planck Digital Libraryban készített tanulmány kimutatja, hogy az APC-költségekre (*article processing charge*, publikálási díj) az előfizetési díjak globálisan fedezetet jelenthetnek (Schimmer et al., 2015). A nagyenergiájú részecskefizika

területén az előfizetések közlési díjakra való átcsoportosítása meg is történt (Romeu et al., 2014). Természetesen sem a globális számításokból nem következik, hogy az átállás minden egyes országra nézve könnyen megoldható, sem az egyes tudományterületek sikere nem jelentenek biztosítékot arra, hogy az átállás másutt is megvalósítható.

Széles irodalma van az Open Access hivatkozások számára való hatásának. Az e témában született cikkek bibliográfiái és áttekintései közül is hármat említhetünk (Wagner, 2010; Swan, 2010; Hitchcock, 2012). A citációs hatások nyilvánvalóan tudományterületenként változnak, és esetenként fennáll a lehetősége, hogy a vizsgálatok eredményeit szelekciós hatások befolyásolták. A kérdéssel foglalkozó szerzők azonban többnyire pozitív hatásról számolnak be. A tudományos vizsgálaton túl azonban érdemes a józan észre hagynakozni: ha az adott publikáció szélesebb körben érhető el, nyilvánvalóan növekedni fog a hatása, többen fognak hivatkozni rá.

A nyílt hozzáférés előnyeinek kiaknázásához, hátrányainak kiküszöböléséhez, vagy legalábbis enyhítéséhez sok vizsgálatra, vitára van szükség. Kovács Kármén cikke számos problémát vetett fel, ezek közül néhányra reflektáltunk ebben a cikkben. A vita folytatódik, a szabályozás finomodik (lásd az MTA elnökének új rendelkezését az *Akadémiai Értesítő* 2016. decemberi számában). Az Open Accessre való átállás még éveket vesz igénybe – az EU céldátuma 2020, de nem gondoljuk, hogy azután az európai finanszírozású közlemények mindegyike szabadon olvasható lesz. Addig is sokat kell még beszélnünk a kérdésről.

Kulcsszavak: *nyílt hozzáférés, open access, publikáció, folyóirat*

IRODALOM

- Hitchcock, Steve (2012): The Effect of Open Access and Downloads („Hits”) on Citation Impact: A Bibliography of Studies. *The Open Citation Project*. • <http://opcit.eprints.org/oacitation-biblio.html>
- Kovács Kármén (2017): A nyílt hozzáférésű (Open Access) publikálás néhány bizonytalan következménye. *Magyar Tudomány*. 178, 1, 71-79. • <http://www.matud.iif.hu/2017/01/11.htm>
- Olijhoek, Tom – Mitchell, Dominic – Bjørnshague, Lars (2015): Criteria for Open Access Publishing. *ScienceOpen*. DOI:10.14293/S2199-1006.1.SOR-EDU.AMHUHV.v1 • <https://www.scienceopen.com/document?id=85a98041-8734-4a43-b6eb-f5903f3ae96>
- Romeu, Clément – Gentil-Beccot, Anne – Kohls, Alexander – Mansuy, Anne – Mele, Salvatore – Vesper, Martin (2014): *The SCOAP₃ Initiative and the Open Access Article-Processing-Charge Market: Global Partnership and Competition Improve Value in the Dissemination of Science*. CERN: CERN Document Server, DOI: 10.2314/CERN/C26P.W9DT • <http://cds.cern.ch/record/1735210/files/>
- Schimmer, Ralf – Geschuhn, Kai Karin – Vogler, Andreas (2015): Disrupting the Subscription Journals’ Business Model for the Necessary Large-scale Transformation to Open Access. Max Planck Gesell-

- schaft. DOI:10.17617/1.3 • http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:2148961:6/component/escidoc:2149096/MPDL_OA-Transition_White_Paper.pdf
- Swan, Alma (2010): The Open Access Citation Advantage: Studies and Results to Date. Technical Report, School of Electronics & Computer Science, University of Southampton • https://eprints.soton.ac.uk/268516/2/Citation_advantage_paper.pdf
- Wagner, A. Ben (2010): Open Access Citation Advantage: An Annotated Bibliography. *Issues in Science and Technology Librarianship. Winter*. DOI: 10.5062/F4Q8tBoW • <http://www.istl.org/10-winter/article2.html>
- URL1: <http://www.budapestopenaccessinitiative.org/read>
- URL2: <http://www.open-access.hu/hunor>
- URL3: <http://www.sciencedirect.com/science/jmlallbooks/all/open-access>
- URL4: <http://www.mb.vu.lt/en/news/scholarly-communication/lists-open-access-journals-indexed-web-science-and-scopus>
- URL5: <https://awayofhappening.wordpress.com/2015/11/27/web-of-science-scopus-and-open-access-what-they-are-doing-right-and-what-they-are-doing-wrong/>

